

LA DIMENSIÓ MUSICAL I BIOGRÀFICA DEL COMPOSITOR INQUER I FILL IL-LUSTRE ANTONI TORRANDELL JAUME (1881-1963)

BARTOMEU MARTÍNEZ OLIVER

"Entre tantos gritos musicales, pictóricos, literarios y arquitectónicos, todavía quedan voces que flotan en el silencio cual recoletos ermitaños entre olivos y cipreses. Uno de esos eremitas de la música es Antonio Torrandell."

(Company Florit, Joan, et alia, *Tres músics mallorquins: Antoni Torrandell, Juan Maria Thomàs, Antoni Matheu*, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern balear, 1985, p. 34.)

INTRODUCCIÓ

Totes les ciutats de relleu de les Illes Balears com Inca van iniciar la seva tasca pedagògica al llarg del segle XIX. A principis del segle XX la manca de regularitat i rigor en els ensenyaments féu aparèixer articles a la premsa de tota l'illa en què es demanava la unió d'institucions com la Diputació, el Teatre Líric de Palma i l'Ajuntament per tal de trobar finançament adequat per establir una escola de corda que fos a l'alçada de les de París, Brussel·les o Berlín.

El dia 30 de setembre de 1935 es va inaugurar el nou Conservatori de Música de Balears' creat per el Ministeri d'Instrucció Pública com a conservatori regional després de llargues gestions de caràcter polític, per consell d'Antoni Torrandell, que havia tornat a l'illa poc temps abans.

La vida concertística de les Balears mantingué una constant presència de la música popular a través de les bandes i dels orfeons. Aquest és el cas de l'Orfeo l'Harpa d'Inca, que va ser fundat el 20 d'abril de 1920 per Miquel Duran i Saurina.

Les representacions teatrals i la música organística i coral a les esglésies són una clara manifestació de l'acceptació que tenia la música a Mallorca. La progressiva institució

¹ D'entre els pedagogs balears cal recordar Miquel Negre i Nadal (1884-1932), el deixeble de Clara Schumann, Miquel Capllonch i Josep Ballaguer i Vallès (1869-1951), entre d'altres.

d'entitats destinades al foment dels concerts de major producció i compromís fou també a les illes un indicatiu del progrés reclamat per la societat del primer terç del segle XX.

No cal oblidar, però, que la música a Balears té un fort component religiós fomentat per la tradició de grans i petites esglésies dels diferents racons de Mallorca, com és el cas d'Inca, cosa que explica el fet que la ciutat i tot Mallorca disposin encara avui en dia d'un dels més rics patrimonis organístics del món.²

Paper fonamental a l'època d'infantesa d'Antoni Torrandell fou el redreçament musical de l'*Schola Cantorum* del Seminari de Mallorca, obra del bisbe Campins, tot i que a principis de la dècada de 1890 al seminari ja hi havia un professor de cant pla, mossèn Joan Albertí i Arbona (1850-1916).

Com a resultat de l'arribada a Palma del pare Clop i la introducció de la nova manera de cantar el gregorià i la polifonia, a partir d'ara, es va anar formant un grup de seminaristes que cantaven la música segons les noves disposicions i les anaven estenent entre les diverses poblacions del Pla de Mallorca, com a Inca.

Joan Maria Thomas i Sabater (1896-1966) és el més insigne representant de la música renovada religiosa mallorquina. Gràcies a la cooperació amb el bisbe Campins, estudià música i exercí d'organista mentre feia de capellà.

L'activitat creativa a les Illes Balears en aquests moments dóna mostres d'una època florida a causa del ressò que van tenir a la música les diferents societats i una bonança econòmica en què no tan sols es va desenvolupar la música religiosa sinó també la música orquestral i lírica, vinculada a les cultures catalana i valenciana.

Aquest paral·lelisme queda evidenciat en el paper exercit per Antoni Noguera i Balaguer (1858-1904), deixeble de Pedrell en la diversificació de la seva activitat, fundador de la Capella de Manacor (1897).³

En el camp compositiu, com a precedents de la generació de Noguera, cal considerar Pere Miquel Marquès i Garcia (1843-1918), que va residir la major part de la seva activa a Madrid i que fou autor de les sarsueles i de cinc simfonies estrenades en el segle anterior: per exemple a l'any 1905, Enric Granados li va estrenar al Teatre Principal de Palma l'obra titulada *La Cova del Drach*.

La mort prematura de Noguera deixà la tasca de promoció generacional en mans dels seus seguidors, com Miquel Capllonch (1861-1935), Baltasar Samper (1888-1966)⁴ i Antoni Torrandell (1881-1963).

Aquest treball vol ser una petita aproximació a la figura del compositor més important de la ciutat d'Inca i, sobretot, un estat de la qüestió actual de la música a Inca i de la cultura en general.

2 La tradició organística ha generat una àmplia bibliografia al voltant dels orgues i dels organers balears, així com els simposis històrics de Mallorca, gràcies als quals podem tenir notícies dels organers que van treballar a Mallorca durant aquets anys. Sobretot cal ressaltar la figura d'Antoni Portell i Petit, que va exercir el seu ofici a Sóller, Sineu, Pollença i la Seu.

3 Cal destacar que Noguera va escriure un bon estol de peces corals tenint en l'horitzó l'Orfeó Català, conreador de les tradicions musicals populars de la seva terra, que forniren el material per a algunes de les seves composicions com les *Trois danses sur des airs populaires de l'île de Majorque* de l'any 1901.

4 És una de les figures més importants i de relleu de la música mallorquina, fill de músics, ja que el seu pare era cantant d'òpera i el seu germà Julià Samper i Marquès (1898-1979) fou organista destacat de la Catedral de Palma fins a la seva mort. Va estudiar amb els mestres Cardell i Oliver i va destacar per tenir una gran personalitat, atès que fou un inquiet cercador de materials etnogràfics mallorquins, alguns dels quals foren inclosos per Pedrell en el seu *Cancionero*.

Antoni Torrandell i Jaume, fill d'Inca, va ser el deixeble directe del seu pare i dels mestres Josep Balaguer i Bartomeu Torres.

Va estudiar a Madrid, on aconseguí el primer premi de piano de la classe de Tragó i Fortanilla. Va residir llarg temps a París, on va coincidir dintre de l'àmbit d'estudi amb Rocard Viñes (1905-1907), i amb Charles Tournemire, deixeble de César Franck, amb qui va perfeccionar l'harmonia i l'orquestració, i posteriorment realitzà classes de piano, concerts i component música lleugera.

La seva formació, formal i acadèmica, queda entre el Nacionalisme influït per Cèsar Franck i l'admiració per les sòlides estructures barroques, amb una escriptura molt personal feta d'aventures cromàtiques de resultats molt expressionistes. La figura de Torrandell i la seva obra han de servir de reflexió per tal de dur a terme un apropament de la societat del segle XXI a l'art dels sons, ja que dintre de la societat contemporània l'art musical ha pres el relleu de moltes arts. És per això que els mitjans de comunicació com la ràdio, la televisió o el vídeo, necessiten utilitzar contínuament la música.

Així com a l'art plàstic l'element essencial és l'espai determinat per la llum, a la música l'element essencial és el temps determinat pel so. En aquesta captació periòdica del temps és on es troba la dimensió de la música de don Antoni Torrandell i Jaume.

NOTES BIOGRÀFIQUES

Abans de centrar-nos en el comentari de l'obra d'Antoni Torrandell, cal desenvolupar una petita recerca biogràfica del mestre inquer que ens ajudarà a integrar la composició professional en el context adequat.

Després de poder conèixer el sòlid procés de formació del compositor balear, entendrem el seu estil personal, el seu complex treball harmònic, la riquesa de la textura o la perfecció melòdica que el situen en el grup de compositors universalistes que cultiven una música continguda, plena de veritat i compromesa amb l'avantguarda dels primers anys del segle XX.

Antoni Torrandell i Jaume nasqué a la ciutat d'Inca el dia 17 d'agost de l'any 1881. El seu pare, de nom Joan Torrandell i Campamar, era dependent d'una administració de loteria encara que va destacar per la seva tasca de músic: va ser organista de l'església parroquial de Santa Maria la Major i professor de piano i de solfeig.

Bona part dels seus alumnes destacaren dins el món de la música com per exemple Mn. Bernat Salas i Seguí de Campanet, que va arribar a ser organista de diferents catedrals espanyoles com Segòvia, Sevilla i la Seu de Palma.⁵

Per tant, convé recordar una cita al voltant del músic de Campanet que va escriure Joan Maria Thomàs:⁶

5 No és l'objectiu d'aquest estudi realitzar una monografia de Bernat Salas, encara que hem de destacar la gran tasca d'aquest músic mallorquí. Fou un home d'església. Això pot ser una altra via per entendre la seva producció musical, plena d'obres religioses compostes per ser cantades a les esglésies mallorquines: gojos, parenostres, etc.

6 Pons i Pons, Damià, "Biografia de Mn. Bernat Salas i Seguí" a *Quaderns de Campanet*, número 3, 1989, p. 58.

“Segons la meua opinió, Mn. Bernat Salas i Seguí representa, dins d'aquella trajectòria, el moment cultural determinant i que, per anys que passin, el seu nom haurà de ser pronunciat el primer de tots si algun dia un hom vol fer recerques dins la història dels organistes mallorquins del segle XIX .”

Antoni Torrandell visqué, doncs, de jove i a la infantesa la música a la seva pròpia casa. L'ambient, unit a les qualitats innates, portaren el nin a començar una carrera brillant i entusiasta. Era un infant, segons ens conta el seu nét Bernat Torrandell en una de les moltes entrevistes, que es distingia de la resta per tenir una sensibilitat extraordinària; callat i introvertit, ja va cercar d'al·lot, el silenci.

El primer professor de música de Torrandell fou el seu propi pare, però va continuar amb Josep Balaguer i amb Bartomeu Torres, a Palma. A una edat molt primerenca va acompanyar el seu pare a l'església parroquial de Santa Maria la Major, que tocava l'orgue de manera sublim.

El petit Torrandell ja va realitzar petits recitals familiars, però és a partir de l'any 1893 fins a 1898 quan Josep Balaguer va saber moldejar i perfilar l'ensenyament musical de Torrandell consolidant el seu aprenentatge formatiu per tal de preparar-ho per al seu ingrés en el Reial Conservatori de Música de Madrid.

Una vegada acabats els cursos al Conservatori de Música a Madrid al 1900, va obtenir el primer premi de piano de la institució.

Ja a Madrid, José Tragó -catedràtic de Piano del Reial Conservatori que havia estudiat a París amb Georges Mathias, deixeble del pianista romàntic Frederic Chopin- i Pedro Fontanilla, catedràtic d'Harmonia- van conduir Torrandell a la consecució del primer premi de Piano de l'any 1900 i al 1903 al primer d'Harmonia, l'únic concedit en aquella època.⁷

Comença aleshores la que serà una important carrera com a pianista. La premsa de la capital d'Espanya es fa ressò de la menció d'aquesta manera:⁸

"Felicita al joven y notable pianista mallorquín, por haber obtenido el primer premio de armonía después de brillantes ejercicios."

Però Torrandell va tornar a l'illa de Mallorca. Al llarg de l'any 1904 apareix com a solista a diferents llocs de l'illa a la vegada que surten les seves primeres composicions: *Nocturn* i *Allegreto* de concert.

Un any després, en efecte, el músic inquer sortí cap a París al 1905. La capital francesa és el gran lloc per dur a terme una perfecció en els seus estudis. París és aleshores la capital de l'Art com anys després Nova York serà la nova metròpoli de la generació contemporània de pintors, escultors, arquitectes, músics, poetes, etc.

La finalitat de Torrandell és completar la seva educació rebuda a Madrid, escoltar la música per tal de deixar fluir el seu talent.

EL PRIMER PARÍS DE TORRANDELL

La vida de París de principis de segle se'ns presenta, a primera vista, màgica, lúdica, envoltada d'una boira de festa, llibertat i frescor. És el mateix any del 1905, és a dir, de l'escàndol de les FAUVES, al Saló de Tardor. París és per a Torrandell sinònim d'innovació i d'aventura artística.

L'ambient parisenc que es va trobar Antoni Torrandell va ser de total innovació ideològica musical: la música no s'entén ja com un mitjà d'expressió sinó fonamentalment com una forma sonora, per la qual cosa es dóna prioritat a l'aspecte tímbric del so, i per això la instrumentació i l'orquestració adquireixen gran importància.

Per primera vegada la línia melòdica se'ns mostra fragmentada, però sense arribar-se a trencar. La textura rep també un nou tractament ja que, si bé es conserva la tonalitat, s'utilitzen noves escales inspirades en el món oriental i acords formats per conjunts inusuals de notes.

La font d'inspiració dels compositors de l'època que coneix el mestre inquer és gairebé sempre la natura, que se'ns apareix com una referència plàstica extramusical, com una impressió subjectiva captada en un instant i recordada vagament.

7 Segons el seu fill Bernat Torrandell, en una conversa mantinguda amb ell a la seva casa del passeig Antoni Torrandell de Palma, aquests premis li van obrir les portes a Madrid, i fou presentat als salons de la vescomtessa de Barrantes, de gran relleu a l'època i de cert prestigi per a polítics, escriptors, artistes, etc. Un fet que marcarà la seva carrera serà el gran ressò de la premsa de la capital, com per exemple, en els diaris *El Liberal*, *El Ejército Español*, *El Nacional*...

El representant més significatiu i potser l'únic que es mogué plenament dins el corrent impressionista fou Claudé Debussy, el primer a propugnar la construcció d'acords segons les sensacions buscades i no segons les lleis de l'harmonia.

Però aquest París no satisfà de manera plena Torrandell. El músic mallorquí va arribar a terres franceses per tal d'estudiar la tècnica de la composició i de la interpretació. Té moltes ganes d'aprendre i de moure's, d'avançar, d'adquirir coneixements i d'expandir-se més enllà de les nostres fronteres.⁹

A la vegada, va començar a compondre, amb el pseudònim d'Antonio del Ranto, música lleugera per a les orquestres dels restaurants.

Els editors Gallet i Fils li van demanar tot tipus d'obres per compensar l'edició de les partitures de la música clàssica. París sap donar-li allò que ell cercava. Va començar un estudi molt aplicat de piano i de virtuosisme amb Ricard Vinyes, el qui fou deixeble de Lavignac.

Amb Vinyes, el qual tenia format un bon nom com a pianista, sobretot com a intèrpret dels compositors de l'escola francesa moderna a partir de Debussy, Torrandell hi estudià dos anys, de 1905 a 1907, alternant amb les ensenyances d'orgue, contrapunt i fuga, sonata i orquestració amb un dels grans del moment: Charles Tournemire, catedràtic del Conservatori de París i deixeble de Widor i César Franck, a la vegada que successor d'aquest a l'orgue de Santa Clotilde.

És en aquestes classes magistrals amb Tournemire on Torrandell coneix Robert Ravarin, el qual anys més tard i a les portes de la guerra del 1914 li lliuraria els manuscrits de la que seria la seva darrera obra: Ravarin moriria durant la desastrosa contesa.

Torrandell i Tournemire ben prest establiren una relació i una amistat més fonda que la de simple professor i alumne: diverses composicions del músic francès porten la dedicatòria al músic mallorquí. Tampoc no foren poques les vegades que Torrandell aparegué al teclat de l'orgue de Santa Clotilde.¹⁰

Són, en definitiva, quatre anys d'intensa col·laboració entre les dues personalitats. De 1905 a 1909, Torrandell adquireix una formació completa i sòlida que més endavant apareixerà reflectida a les seves obres, tant per a orgue com per a diversos instruments.

L'il·lustre concertista i acadèmic Leopoldo Querol a l'abril de l'any 1982 va confirmar que Torrandell es va establir a París, on va residir la major part de la seva vida, i allà es va formar musicalment i fou el màxim deixeble d'un dels millors representants de l'Schola Cantorum: Charles Tournemire.

Aquest és el fet principal de la importància del mestre d'Inca Antoni Torrandell: amb la seva brillantor musical i professional ha donat a la música espanyola del nostre segle XX el valor internacional que el col·loca al capdavant dels nostres compositors més importants.

9 Es va instal·lar el 12 de gener de l'any 1905 en un pis de la rue de Chateaubriand, número 5, que va ser el seu racó d'estudi i feina.

10 Aquí podem apreciar un fet important de la carrera de Torrandell: la seva inquietud per aprendre l'art de l'orgue prové de la seva infantesa, quan el seu pare el portava amb ell a Santa Maria la Major d'Inca per tal de tenir els primers contactes musicals amb un instrument virtuós des del punt de vista sonor. És ara quan el músic mallorquí s'inicia en l'art de la improvisació.

EL SEU MATRIMONI A INCA

En una ràpida escapada a Mallorca, Antoni Torrandell va casar-se el dia 5 d'abril de 1906 amb qui es deia Maria Beltran Suau. La cerimònia va tenir lloc a l'església parroquial de Santa Maria la Major i fou oficiada per l'oncle matern de l'artista mossèn Jaume Salvà.

La jove Maria Beltran era la menor d'una modesta família camperola, que va haver d'emigrar a final del segle passat. Els seus pares, a causa del fet d'haver de marxar de terres mallorquines, van deixar la petita dels Beltran a l'atenció dels seus oncles residents a Inca, per tal de donar-li una educació òptima i, a més, fer-la hereva primera.

Els seus estudis van anar a càrrec de Severa Madariaga Basterrechea, una pedagoga basca que es va encarregar de proporcionar-li un alt nivell de formació per tal de poder presentar-se al nou món cultural del món: París.

És ara quan el matrimoni surt de camí cap a la capital francesa i el número 17 de la *rue de Chaptal* es converteix des d'ara un lloc obligat per a tot mallorquí il·lustre en viatge a terres franceses.

Antoni Torrandell va continuar estudiant. París seria ja per sempre el lloc decisiu per al futur gloriós del músic. Maria també estudiava. Va aprendre la tècnica de la declamació amb Madame Excoffon.

Junts, el matrimoni va començar una vida intensa de relació social: els salons de la Ville Lumière o de la Salle D'Anó són els llocs on Torrandell va començar a sonar com a pianista professional.¹¹

És ara quan el compositor recupera a la seva memòria les imatges de la infantesa i es crea en ell un sentiment d'atracció cap a l'illa de Mallorca. L'imant del Mediterrani és molt fort, és intens. Així, escapades més o menys llargues permeten al públic mallorquí gaudir de l'art del músic: concerts a Sóller, Palma...

Però és a París on el pianista i compositor avança amb pas ferm a la carrera professional internacional i consolida ara l'ingrés a la Société des auteurs, compositeurs et éditeurs de musique de France (SACEM).¹²

La publicació de gran relleu artístic a París *Comoedia* en el desembre de l'any 1912 comenta:¹³

"El concert-Rouge, ayer fue de los más interesantes vistos jamás. Pudimos oír una Sonate de un compositor de gran talento de Antoni Torrandell. La ejecutó al piano con el concurso de Henri Choinet, el notable violoncellista des Concerts- Colonne (...)."

¹¹ És en aquest sentit que el seu fill em contava que les planes de la premsa Parisina li comencen a dedicar uns espais al diari: "En el Théâtre des Capucines, un públic selecte ha aplaudit les interessants composicions d'Antoni Torrandell." Aquest article fou publicat l'any 1906 pel prestigiós diari *Le Monde Musical*.

¹² La data de l'ingrés és la del 11 de setembre de l'any 1911, amb la particularitat que no va necessitar examinar-se. Tots els diaris i publicacions parisencs es van fer ressò de l'èxit musical del mestre inquer, i destaca, entre d'altres, l'escenari de l'estrena de la Sonata per a cel·lo i piano al Grand Palais dels Camps Elisis de París, premiada en el concurs internacional de la Société National des Beaux Arts.

¹³ Torrandell, Bernardo, Torrandell: *Músico contemporáneo*, Palma, Bernardo Torrandell Editor, 1999, p. 15.

A poc a poc Torrandell va afiançant la seva posició. El matrimoni va comprendre que la seva permanència al carrer on es van instal·lar a la seva arribada de recent casats no afavoria la necessària obertura de Torrandell a la vida social, per la qual cosa el 15 de febrer de l'any 1911 es van traslladar a un petit apartament del número 18 de la *rue* de Moscou, en què van viure dos anys. El músic mallorquí era aleshores un compositor de gran prestigi i de consolidada fama. En els cercles i salons de l'alta societat *parisenca* ja no és presentat com Mr. Torrandell sinó com a Maitre Torrandell.

El dia 22 de febrer de l'any 1913 es van instal·lar en un pis molt cèntric del número 17 de la *rue* de Chaptal, davant del Theatre Gran Guignol i a pocs metres de la seu de la Sacem; pis en el qual van néixer els seus primers fills i que viuran fins al 25 de setembre de l'any 1933, data de la tornada definitiva a Mallorca per complir amb el seu deure com a fill.¹⁴

EL PARÍS DE LA POSGUERRA

Acabada la guerra, signat l'armistici de l'11 de novembre de l'any 1918, el matrimoni Torrandell va tornar a París.

Alemanya capitulà però Europa estava en runes. La parella es va instal·lar de nou a la *rue* de Chaptal del número 17, que no va sofrir cap deteriorament material.

No era, el París de l'any 1918, el mateix que va conèixer Torrandell quan va fugir a l'any 1914, abans de començar el desastre. La ciutat, desfeta i endolada, ja no inspira aquella passió popular ni dóna aquella imatge de festa social que va conèixer el músic mallorquí a les tertúlies i als salons.

Ara tot és un clam de dolor i de pena pels quatre anys perduts.

És aquell París que va inspirar a Torrandell la *Marxa Heroica*, obra escrita en homenatge als amics desapareguts al llarg de la gran catàstrofe: Robert Ravarin, Popesco, Weber...

Però en un afany de superació constant i accelerat, París vol renèixer de bell nou. La pau va portar les ideologies parisenques a la reconstrucció a tots els nivells socials. La vida cultural i social de la ciutat no havia mort del tot: l'Art camina cap a una nova època.

Si bé és veritat que els primers mesos d'aquesta nova vida parisenca van estar marcats per la inquietud de la pròpia postguerra, a poc a poc el matrimoni Torrandell anà normalitzant la seva situació: van tenir contactes amb editors, amistats novelles i concerts.

Amb tot això, el número 17 de la *rue* de Chaptal va inaugurar una nova etapa plena de rics moviments socials. Van passar per aquell pis molts intel·lectuals i artistes de l'època. També és en aquest període quan va tenir una gran relació amb Iturbi, o amb el mateix poeta Jean Renouard, qui Torrandell va utilitzar per algunes de les seves composicions: *La Solitude* o *S'il Revenait*, escrits el 1956 a Mallorca.

Arribam a l'any 1920. El 12 d'agost neix a París el primer fill del matrimoni Torrandell: Joan.

¹⁴ Va ser en aquestes dates quan Bernat Torrandell em contava que el 25 de setembre de l'any 1913 va adquirir a The Aeolian Company, a l'avinguda de l'Òpera, el seu primer piano de la marca Steck, que també haurà de fer el seu viatge cap a l'illa de Mallorca.

Per a tal efemèride, el músic inquer va compondre la *Nativité*, una obra per a violí, violoncel i piano.

Un any més tard, el vespre de Nadal de 1921, va néixer el seu segon fill: Bernat.

Novament el músic sent la gran necessitat de signar una partitura: *Berceuse*, per a soprano, violoncel i piano, amb lletra del poeta Georges Blanchard.

La publicació francesa de relleu, especialitzada en economia política, ciències, literatura i turisme anomenada *La Vie en Chemin de Fer*, número 79, de París al març de l'any 1922 cita el següent:¹⁵

“Una muy brillante recepción en casa de los Torrandell con motivo del bautizo de su segundo hijo Bernardo, nos permitió el placer de escuchar obras de Antonio Torrandell, interpretadas al piano y violoncelo por los perfectos artistas F. de Grossi y G. Duméil y por Mlle. Myléne que prestó el concurso de su bella voz”.

Però quan encara la bulla de l'alegria en el si de la família era de festa i goig, arribà una desgràcia insospitada. La llar dels Torrandell es va posar de dol: el dia 2 de març de l'any 1923, a l'edat de trenta mesos, va morir el seu primer fill Joan.

Va ser tal l'impacte d'aquesta mort que el compositor difícilment va saber respondre al dolor, i acudí diàriament i durant més d'un any a plorar davant la tomba del seu fill en el Cimetière des Batignolles.

Certament la desaparició d'aquell infant tan estimat havia trastornat la vida familiar del compositor d'Inca.

Després d'aquesta tragèdia familiar va començar a preparar els primers esboços del *Rèquiem* per a orquestra, òrgan i cor a quatre veus mixtes que acabà finalment a Mallorca.

És aquesta una fita clau dins la vida de l'artista. La influència de la desgràcia es deixarà sentir molt temps. La música i els fets demostraran una pena i un sentiment de dolor en el seu interior, difícils de superar.

És de Mn. Bartomeu Barceló, poeta felanitxer, el següent poema escrit anys després, que retrata de manera fidel la tristor d'Antoni Torrandell:¹⁶

“VENIU, TORRANDELL, VENIU”

Com? Vós a Felanitx? Oh bona nova!
Jo me'n faria el saig i el campaner
I el clarí i les campanes i el cloquer,
Ja que en semblant anunci un hom retroba
Bell temps que a esclata cor mon cor visqué.

Aquell temps... Oh records! Sembla mentida
És ell la nostra viva veritat:

¹⁵ Torrandell, Bernardo, op. cit., p. 37.

¹⁶ Company i Florit, Joan, et alia, Tres musics mallorquins, Palma, José de Olañeta Editor, 1985, p. 24-25.

Que d'arrels xucladisses del passat
 Enfonsa en el present de nostra vida!
 Proust el recerca? Jo'l revisc fixat.

I el nom de Mestre Torrandell em basta
 Per a fer-me reviure cop en sec,
 Tot l'esplai d'aquell dia sense un plec
 Ombrívol que visquérem, com si tasta
 Ens feia en mar d'ensomnis el batec...

Ah, Mestre Torrandell, veniu tot d'una,
 Veniu, veniu que vos enyor i enyor!
 Jo no en sabia res
 Ja ho sé i sent
 Una vella, novella i delirant dolor!
 Al genial pianista i compositor
 eminent En Torrandell: L'Amic a l'Amic

Mossèn Bartomeu Barceló
 Mestre en Gai Saber
 Felanitx, 29 de maig de l'any 1946"

LA MISSA PRO PACE

Per tal de coronar aquests triomfs, Ràdio Tour Eiffel va emetre un programa dedicat íntegrament a obres del músic mallorquí. Aquestes audicions són escoltades a l'abril de l'any 1925. André Delacom va presentar, com a crític musical, el programa de les obres del mestre mallorquí:¹⁷

"Torrandell es un español místico y apasionado, el cual pasa de la nostalgia más honda a la más exaltada alegría. Y es tan sensible a la violenta belleza de los espectáculos exteriores como también al encantamiento de las armonías misteriosas del alma y del pensamiento."

La presentació de l'obra del músic a la revista francesa titulada *Radioconcert. Journal hebdomadaire d'information artistique* li va dedicar una portada al seu número 53, amb data del 28 de març de l'any 1925. La presentació va anar acompanyada d'aquest escrit:¹⁸

"La obra de Torrandell no es vasta. Ha escrito poco pero de manera impresionante. Su gran inspiración le deja unos tintes claramente personales. Torrandell ha sido uno de los primeros compositores que se han interesado por la radio difusión."

Justament un any abans, el dia 5 de març de l'any 1924, havia nascut a París el tercer fill del matrimoni Torrandell-Beltrán: Joan, en record del seu primogènit desaparegut.

¹⁷ Company i Florit, Joan, et alia, op. cit., p. 26.

¹⁸ Company i Florit, Joan, op. cit., p. 27.

Amb el fill, neix també *Sommeil Paisible*, una partitura per a violí, violoncel i piano.

Però els èxits i la popularitat parisenca no aconsegueixen truncar els seus lligams amb Mallorca.

El maig de 1926, la Junta Directiva de l'Orfeó l'Harpa d'Inca, en gratitud a la partitura del seu himne, envia a Torrandell un obsequi on veurà aplegats els símbols principals de la nostra identitat, com és el seu himne oficial, les fotografies dels cantors i de la senyera, i amb el plec de firmes de gairebé tots els seus components. Es conserva encara la carta que plasma aquest fet i de la qual conserva una còpia don Miquel Aguiló, director actual de l'Harpa d'Inca, qui molt amablement em va facilitar tots els lligams per tal de fermar i completar la vida de Torrandell:¹⁹

“Rebi per part de nosaltres aquest homenatge perquè això vengui a significar a Vosté encara que amb desproporció, l'agraïment que l'Harpa d'Inca sent vers de Vosté per la bella e inspirada música que ha posat en el seu Himne. El director Jaume Albertí.”

Dos anys després, tornant de gira europea de concerts, Torrandell va rebre el calorós homenatge de la Universitat Mercerau, en forma d'un Festival Torrandell.

Tal va ser el renom que ha adquirit el músic que la Société Générale et Internationale de l'édition phonographique et cinématographique i el mateix compositor van signar un contracte per deu anys, renovable cada cinc.

Arribam al dia de Pasqua de l'any 1932. La catedral de Sainte Croix d'Orleans acull la primera audició francesa de la *Missa Pro Pace*.

Referent al gran esdeveniment és coneguda la frase del bisbe d'Orleans, dedicada a Torrandell, amb una abraçada:

“Mestre Vos no morireu.”²⁰

El dia 30 de març de l'any 1932, el cronista Betzy informa a *Le Journal du Loiret*:²¹

“De una factura fina y elegante, donde el estilo fugado es felizmente y sabiamente empleado, esta obra cuyo título es de una actualidad punzante, hace el efecto de una joya puesta en un estuche demasiado grande, obra compuesta parece, para ser escuchada en esas iglesias de España, dónde la luz filtrada a través de las grandes vidrieras pide como compañía, una sonoridad tamizada y tonalidades aterciopeladas...”

La *Missa* va ser interpretada de nou uns mesos després, a l'aniversari de l'alliberació d'Orleans per Joana d'Arc.

I una vegada més, quan la carrera artística es consolida i la premsa no deixa d'elogiar-la, arriba a París una notícia: la mort de la mare del músic, a Mallorca. Era el 17 de novembre de l'any 1932.

La família dubta entre continuar a la capital o tornar a Mallorca per acollir el pare malalt i viudo. Com molt bé va definir i escriure Joan Maria Thomàs:²²

19 Torrandell, Bernardo, op. cit., p. 53.

20 Company i Florit, Joan, op. cit., p. 29.

21 Torrandell, Bernardo, op. cit., p. 47.

22 Company i Florit, Joan, et alia, op. cit., p. 28.

“Torrancell se ve precisado a escoger entre su carrera artística y sus sentimientos filiales. El hijo vence al músico. Desde entonces Torrancell viene pagando el precio de esta victoria.”

Precisament quan el músic estava en el moment més àlgid de la seva carrera a França, quan el seu futur professional era una fita molt important per a la seva família, ha de tornar a Mallorca per poder atendre el seu pare, un vell i ja cansat organista.

El compositor inquer té aleshores 51 anys i deixa París.

LA MORT DEL SEU PARE I LA GUERRA CIVIL

El dia dos de febrer de l'any 1935, va morir a Palma el pare d'Antoni Torrandell. Complert el seu deure com a fill, passats uns mesos, va realitzar un viatge a París, amb el fi de trobar una solució definitiva per estar-hi la resta de la seva vida, sense tenir el deure de nacionalitzar-se francès, tal com li va proposar el seu amic Rogeli Huguet Tagell.

A partir d'aquí i alternant amb concerts arreu de l'illa, el músic viatja a París per establir tots els contactes necessaris per tal de retornar-hi a viure.

Però un fet va marcar aquesta etapa: l'admissió de Torrandell com a soci definitiu de la SACEM (Société d'auteurs, compositeurs et éditeurs de Musique de France) fou pràcticament impossible, ja que era estranger. Sense aquesta admissió el músic no podrà cobrar el retir corresponent, als 55 anys.

Així, en una carta del mes de gener de l'any 1935, Rogeli Huguet, compositor francès d'origen català, informa a Torrandell:²³

"Aghazarian debe haberle dicho que este año he intercedido de nuevo en su candidatura, respecto al asunto que le preocupa como socio definitivo, pero temo que esta vez suceda lo que ya ocurrió el año pasado, que nombraron solamente a los franceses. Si la crisis continua, temo que habrá por mucho tiempo antes que nombren definitivos los extranjeros, pues deben ocuparse primero de los franceses que llegan al límite de la edad reglamentaria (...).

Según su carta veo que Vd. me permite un buen consejo, no creo que le conviniera, pues sería muy difícil adquirir una nueva situación interesante en el extranjero. Dos soluciones existen a mi parecer:

1) La primera es continuar, en tierras españolas, su carrera artística a pesar de las dificultades que Vd. me dice.

2) La segunda pedir la naturalización francesa, con lo cual le permitiría ejercer su carrera en Francia sin ningún impedimento y su nombramiento como socio definitivo inmediato o por lo menos a los 55 años.

Muy, cordialmente, le saluda su amigo Rogelio Huguet."

Antoni Torrandell mai no va tenir la idea de dur a terme la nacionalització francesa. El mestre inquer, si bé estimava França, adora Mallorca i es deu a ella. No pot d'un cop abandonar a les seves arrels que l'han vist néixer, i és ara quan el compositor recorda els seus inicis davant els orgues de les esglésies mallorquines a la vora del seu pare.

Fins i tot el consolat francès garantirà una acceleració de tots els tràmits burocràtics i legals per tal de convèncer el músic de la seva nova nacionalització.

Un segon problema a la seva vida arriba en aquests instants després de la mort del seu pare: apareix la Guerra Civil.

23 Torrandell, Bernardo, op. cit., p. 60.

Una vegada més l'horror d'una lluita s'instal·la com a fons de la carrera artística d'un músic.²⁴

Ara les discussions, els punts de vista diferents entre el matrimoni són constants, i es reafirma una idea molt important: partir és gairebé impossible.

Comença a partir d'ara l'aïllament físic del mestre Antoni Torrandell.

Enrere queden tots els recitals de París, les seves magnífiques composicions, l'intercanvi d'idees i pensaments amb els artistes de França, els projectes... i una carrera internacional brillant.

Ara sorgeix es Resquell, la petita casa del puig de Santa Magdalena d'Inca, ja que tornarà a ser el punt d'acolliment de la família Torrandell després que ell tingués la sensació de sentir-se exiliat a la seva pròpia casa.

Mentre la guerra prenia el seu camí, ell anava component obra darrere obra i d'ençà van sorgir magnífiques peces com *La noche burlesca* i fragments del *Rèquiem*, i destaca que aquests anys són de penúria econòmica, de certa tristesa i de ganes de fugir.

Acabada la guerra, Torrandell inicia una normalització personal i social.

Un any d'espera del músic inquer per tal de sortir de l'illa, va decidir fer les maletes i anar a Barcelona, ciutat comtal. Un concert al Palau de la Música Catalana amb la Banda Municipal de la ciutat va ser del gust del públic barceloní. Xavier Montsalvatge, crític i compositor, ho va viure de la següent manera:²⁵

“El pasado domingo por la mañana la colaboración del pianista mallorquín Antonio Torrandell con la Banda Municipal de la ciudad de Barcelona aumentó considerablemente el interés que normalmente despiertan los tradicionales conciertos matinales que celebra la corporación musical de la ciudad.

Torrandell, además de pianista es un notable compositor y ambos aspectos de su personalidad han sido hasta ahora desconocidos en la ciudad de Barcelona.

La permanencia en París y, últimamente, su retiro en Mallorca, no justifican que hasta ahora haya sido poco conocido. Hay que destacar este último concierto de la Banda Musical de Barcelona por haber contribuido a familiarizarnos un poco, a través del *Cuarto Concierto en Sol Mayor* de Ludwig Van Beethoven, con la manera fina y aristocrática de un intérprete tan notable como es Antonio Torrandell.”

Finalment, convé destacar aquí unes paraules que Joan Maria Thomàs va escriure al voltant de la situació actual del mestre Torrandell:²⁶

“En el retiro en la isla de Mallorca, en su isla natal y espiritual, Torrandell trabaja y enseña a muchos pupilos y sobretodo empieza a escribir el *Requiem* para órgano y orquesta, un difícil concierto pianístico, una fuga 'a capella' y otras obras de semejante envergadura, siempre al margen de los gritos que suben desde la calle. Con un poco de humorismo, no ajeno a su carácter, podremos decir que Dios le dió un perfecto oído.”

24 Segons em comenta a la casa dels Torrandell el seu fill Bernat, no cal oblidar i convé tenir molt present que Antoni Torrandell va haver de fugir de la capital francesa a causa de l'inici de la Primera Guerra Mundial.

25 Company i Florit, Joan, op. cit., p. 35.

26 Company i Florit, Joan, op. cit., p. 45.

EL RÈQUIEM DE TORRANDELL

La relació entre Torrandell i el pianista i amic José Iturbi a París es va veure amenitzada un altre cop l'octubre de l'any 1956, després de més de trenta anys de no veure's. El retrobament va tenir lloc a Mallorca.

Dos anys més tard, el juliol de l'any 1958, i amb l'Orquesta Municipal de València, Iturbi va estrenar a Palma l'obra del mallorquí *Vendimia*.

Segons la premsa de l'època, fou enorme l'interès del públic vers l'obra:²⁷

“Uno de los recuerdos que más perdurarán en el ánimo de cuantos somos los amigos y admiradores de Antonio Torrandell será el constituido por el hermoso gesto que José de Iturbi y la Orquesta Sinfónica de Valencia tuvieron al rendir homenaje a nuestro paisano.”

En molts moments anteriors a aquest treball he parlat de l'obra titulada *Rèquiem*, i és el 1959 quan d'una manera tan singular es dona a conèixer la partitura que va guanyar el primer premi Ciutat de Música de Palma.²⁸

Va ser un premi i una composició que no veurien l'estrena real fins vint-i-cinc anys després, exactament el 29 de setembre de 1984 a l'Auditori de Palma amb l'Orquestra i Cors Nacionals d'Espanya, dirigits per Odón Alonso.

Fou una estrena que donaria per parlar a la societat musical mallorquina. Tomás Marco, aleshores gerent de l'esmentada orquestra, declarà que el *Rèquiem* és una de les partitures més importants del segle XX, dins el seu gènere.

Aquesta partitura és sens dubte la més ambiciosa, però a la vegada més íntima i profunda, de l'obra de Torrandell.

Concebuda a París després de la mort del seu primogènit al març de 1923, la figura del compositor al parisenc cementiri des Batignolles era molt corrent, ja que romania moltes d'hores davant la tomba.

²⁷ Company i Florit, op. cit., p. 43.

²⁸ Convé destacar que fou la persona de Joan Maria Thomàs la que va instar Torrandell a presentar l'obra a concurs.

Al novembre de l'any 1932, va morir la seva mare a Inca i després la greu malaltia del seu pare fa que el compositor deixi la seva casa de París, i juntament amb la seva família torni a l'illa.

Abatut pel greu dolor que implica la situació familiar, va reprendre l'obra de *Rèquiem*, perquè l'havia deixada apartada del seu repertori per la mort del seu fill. És ara quan porta a terme d'una manera definitiva la redacció final de la peça, amb la composició de l'*Agnus Dei*, el setembre del 1933. Aquest fet és important i així ho va fer pal·lès dos anys més tard al 1935 incorporant a la seva missa de difunts una brillant i triomfal pàgina: *In Paradisum*.

En el transcurs de la seva vida, Torrandell anirà perfilant d'una manera molt laboriosa aquesta magnífica obra, que fou considerada per la crítica musical del moment com el seu vertader testament.

El gener de l'any 1959 va rebre el primer premi Ciutat de Palma i fou catalogat pel compositor i el director de la coral Saint-Eustache de París al 1977 com una obra monumental i elevada d'inspiració:²⁹

“La espiritualidad que se desprende de esta vasta composición, escrita con tanta fortuna, testimonia la nobleza del alma y el misticismo de su autor.”

El dia 29 de setembre de l'any 1984, després de la mort de Torrandell, el *Rèquiem* va conèixer la seva estrena després d'un memorable triomf.

Enrique Franco, cronista musical d'*El País* de l'època, va escriure que el principi de tota la música de Torrandell és la característica peculiar de la seva sensibilitat, capaç de crear un rigorós contrapunt i una harmonia cromàtica accentuada pels colors instrumentals de clara arrel francesa.

LA MORT DEL COMPOSITOR: L'ADÉU A TORRANDELL

Els anys que segueixen són plens d'homenatges a la figura del músic inquer. Es comença un primer esbós per dur a terme l'estudi musicològic de l'obra de Torrandell.

Així, per exemple, la delegació de Palma de Joventuts Musicals sol·licita a la Junta Nacional que es nomeni Torrandell membre d'honor. El nomenament va tenir lloc el mes de juny de l'any 1960.

També la revista *Cort*, en un número extraordinari del maig de 1961, publicà un estudi seriós de l'obra de Torrandell i la seva personalitat, degut a Joan Maria Thomàs. El nostre compositor tenia aleshores 80 anys. Al setmanari *Ciudad* d'Inca es poden llegir les següents paraules:³⁰

“El pasado jueves día 17 de agosto cumplió ochenta años nuestro ilustre conciudadano el laureado y eminente compositor Maestro Don Antonio Torrandell. Para celebrar tan efeméride destacada se reunieron con el Maestro, en una cena íntima que tuvo lugar en Es Resquell, buen número de personalidades del mundo musical y social.”

El dia 14 de gener de l'any 1963, a mig matí, en el seu domicili del carrer de Rosselló i Caçador, número 14, Torrandell va rebre en mans del seu amic Bruno Morey, canonge doc-

29 Torrandell, Bernardo, op. cit., p. 117.

30 Torrandell, Bernardo, op. cit., p. 134.

toral, els sants sacraments. És ara quan el mestre inquer va pronunciar les darreres paraules:³¹

“... Estic en el Cel...”

El dia 15 de gener va morir a les cinc de l'horabaixa, tancà els ulls per reposar o, tal volta, per meditar.

Un dia següent, atesa la voluntat del músic abans de morir, les seves despulles són traslladades a la seva ciutat natal, Inca, i és enterrat el dia 17, festivitat de Sant Antoni.

La tomba on roman el mestre Antoni Torrandell va ser construïda sota la direcció de l'escultor mallorquí Tomàs Vila, un amic de la infància que va tenir una relació de molta fidelitat al llarg de tota la seva vida. És ara quan reafirmant la seva amistat amb el compositor mallorquí va projectar diversos monuments i làpides commemoratives com la d'Antoni Torrandell d'Inca. A l'any 1914 el consistori municipal de Palma, en sessió de Ple a l'Ajuntament de Cort, atorga el nomenament d'un carrer de la ciutat a don Antoni Torrandell.

A l'any de 1973 hem de destacar un homenatge dels Serveis Culturals Francesos.

Quatre anys més tard, es du a terme un concert a la ciutat de Brussel·les, concretament al Centre Cultural de Boondael el dia 28 d'abril. Sota el patrocini dels Agregats Culturals de les ambaixades d'Espanya i França, Collete Truyol portarà un extens programa del compositor mallorquí, gràcies també a la tasca realitzada pel seu marit Bernat Torrandell.

Les publicacions *Le Soir*, *Bruselles Times* i *Toip-Loisirs* comenten de manera grandiosa el gran recital.

A l'any de 1978 el pianista Joan Moll actua a Madrid al Reial Conservatori de Música amb un programa de compositors mallorquins; el diari de Madrid *El País* publicà els testimonis de l'acte gràcies a la redacció de l'article del musicòleg Andrés Ruíz Tarazona. Entre d'altres moltes coses va dir el següent:³²

“(...) a Capllonch le siguió el ilustre compositor Torrandell, muy ligado a la vida musical francesa y cuya obra, de corte romántico y tradicional, abarca diversos géneros, desde el pianístico y de cámara hasta el coral y sinfónico. Torrandell está más cerca de César Franck que del Impresionismo puro (...)”

El mateix any, però, el dia 30 de juliol, el setmanari d'Inca *Dijous* treu un número extraordinari dedicat a Torrandell. A primera plana, a part de la fotografia del compositor, un facsimil de la primera plana original de la *Sonata per a violoncel i piano*. La ciutat començava així les celebracions del centenari del músic. Podem llegir en aquest número del *Dijous*:³³

“Antonio Torrandell es sin lugar a dudas la figura más representativa de la música mallorquina en el mundo entero. París le acogió en sus años jóvenes, supo ver en él al artis-

31 Els darrers pensaments del compositor en el seu dormitori van ser harmonitzats en una sala annexa de la casa per la Schola Cantorum del Seminari, que donà el darrer adéu musical al compositor interpretant l'Himne a Ramon Llull. Torrandell ho va agrair pronunciant les paraules que he escrit en aquesta pàgina.

32 Torrandell, Bernardo, op. cit., p. 145.

33 Agraieixo la col·laboració del cronista municipal d'Inca, don Gabriel Pieras i Salom, per la documentació facilitada del fons bibliogràfic actual.

ta trabajador, de refinado estilo, al buen músico. Su nombre está escrito junto a los más famosos artistas i compositores.”

Aquest mateix trenta de juliol es va dur a terme un magnífic concert a càrrec de l'Orquestra de la ciutat de Palma a l'església de Santa Maria la Major, patrona d'Inca. A l'any de 1982, després de l'estrena del *Rèquiem* i d'un any farcit de commemoracions, l'Ajuntament de Marratxí pren l'acord de posar el nom del mestre Antoni Torrandell a un dels carrers del seu municipi. També el setmanari inquer *Dijous* notificà que l'Ajuntament d'Inca vol nomenar Torrandell fill il·lustre de la ciutat.

CONCLUSIÓ

Encara que sigui una figura de clara referència per al panorama musical balear i una de les figures més importants en el camp de la simfonia coral, mestre Antoni Torrandell és poc conegut entre el públic de la generació que camina cap al segle XXI.

Les obres de Torrandell, tan ben instrumentades, tan hàbilment interpretades, van renovar completament el panorama musical a Espanya.

És per això que l'erudit J. Demerson va qualificar Torrandell de Modern Ramon Lluís de la música mallorquina.

Resumint es podria dir que la producció del mestre Antoni Torrandell (1881-1963) porta el segell de l'obra ben feta que combina l'expressivitat profunda amb l'academicisme formal.

Sentint les seves peces s'arriba a la conclusió que el compositor mallorquí retorna la mirada cap al passat, en el sentit que es manté fidel a uns postulats estètics heretats de la tradició i que rebutja els corrents més renovadors que feren trontollar tot l'edifici de la música occidental i obriren nous camins a la creació musical.

Per tant, permet i prefereix la consolidació del patrimoni rebut a l'experimentació de noves tècniques.

L'essència del seu classicisme vol expressar la idea de perfecció formal de la realitat, amb la força més absoluta. Així, es tendeix a veure el món com un ser perfecte transmetent a través de la música el sentit de perfecció i de tranquil·litat.

Per això l'obra de Torrandell intenta mostrar més la forma de les coses que el seu contingut i produeix una música alegre, plàstica i brillant, que s'encamina a la recerca de la bellesa i la perfecció.

La idea essencial en la seva obra és el respecte a la llei, a la forma i a la norma, atès que per arribar a aquesta perfecció que li va transmetre l'herència del classicisme el primer que cal establir és el respecte a les lleis musicals mitjançant dos gèneres que Torrandell cultivarà en tota la seva vida: la sonata i la simfonia.

AGRAÏMENTS

Per tal de dur a terme un estudi profund al voltant de la figura d'un mestre de la música com ho ha estat don Antoni Torrandell cal tenir en compte fonts documentals de molts tipus.

En aquest capítol m'agradaria esmentar totes les persones que m'han ajudat a definir i a retratar una gran personalitat dins el món cultural illenc i, per suposat, europeu.

La primera nota d'agraïment va dirigida al meu tutor del treball: el doctor de Música de les Escoles Universitàries Pius Tur i Mayans.

En segon lloc, no puc oblidar una de les persones que m'ha guiat a seguir un camí segur per tal de dur a terme un bon estudi del mestre inquer: gràcies a la família Torrandell en general, però en particular al seu fill Bernat Torrandell. Agraïxo les seves múltiples invitacions a la seva llar de Palma, totes les converses que hem mantingut al voltant del seu pare i, sobretot, la bibliografia que m'ha facilitat.

En tercer lloc, no m'agradaria deixar de nomenar els actuals responsables musicals de la nostra ciutat en el seu centenari.

En primera instància, el director de l'Harpa d'Inca Miquel Aguiló, qui em va obrir molt amablement les portes de ca seva a Inca, ja que ell és una font de primera mà perquè va conèixer personalment les inquietuds musicals del mestre don Antoni Torrandell.

També vull destacar la gran labor d'expansió de la música inquera a tota la Mancomunitat del Raiguer gràcies a la feina de la Unió Musical Inquera i del seu director Miquel Genestra. Els concerts que porten a terme a la nostra ciutat fan que les obres dels nostres compositors més importants siguin gaudides per tota la gent amb una mica de sensibilitat musical.

Que aquestes paraules siguin el testimoni de la meva gratitud envers aquelles persones que possibilitaren que aquest treball es fes realitat. No hi ha dubte que, sense la seva inestimable col·laboració, la tasca hauria estat força difícil. A tots, moltes gràcies.

BIBLIOGRAFIA

AVIÑOÀ, Xosé, *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear. Del Modernisme a la Guerra Civil (1900-1939)*, Volum IV, Barcelona, Edicions 62, 1999.

CASARES RODICIO, Emilio, *La música y sus actividades musicales*, Barcelona, Editorial Everest, 1991.

COMPANY FLORIT, Joan, et alia, *Tres músics mallorquins: Antoni Torrandell, Joan Maria Thomàs i Antoni Matheu*, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern balear, 1985.

DE CÁCERES, Aguiló, "Éxito para el estreno del Requiem de Torrandell" a *Diario de Mallorca*, Palma, dilluns 1 d'octubre de 1984.

DE CARLE, Roland, *Diccionari de la Música*, Barcelona, Edicions 62, 1982.

DIVERSOS AUTORS, *Cent anys d'Història de les Illes Balears*, Navarra, Ediciones Salvat, 1982.

DOMINGO, Biel, "Un Requiem para la Historia" al diari *Última Hora*, Palma, dijous 1 d'octubre de 1984.

DONINGTON, R., *La Música y los instrumentos*, Madrid, Alianza Editorial, 1986.

DURAN, Llorenç M., *Crònica comentada de l'Orfeó l'Harpa d'Inca*, Inca, Gràfiques Miramar, 1995.

ENCINA, María, *Las canciones opus. 27 de Antonio Torrandell: una sonoridad abierta a Europa en la música mallorquina de principios del siglo XX*, Oviedo, Universidad de Oviedo, 1985.

GROUT, D.J., *Historia de la Música Occidental*, Madrid, Editorial Alianza, 1984.

HONOLKA, Kurth, et alia, *Historia de la música*, Madrid, Ediciones EDAF, 1979.

HÖWELER, Casper, *Enciclopedia de la Música*, Barcelona, Editorial Noguer, 1977.

IBERNI, Luis G., "La recuperación del Requiem de Torrandell" a *Diario de Mallorca*, Palma, divendres 5 de juny de 1998.

MATAS, Ricard, *Diccionario Biográfico de la Música*, Barcelona, Editorial Iberias, 1986.

MICHELS, U., *Atlas de Música I*, Madrid, Alianza Editorial, 1982.

PAHLEN, K., *El maravilloso mundo de la música*, Madrid, Alianza Editorial, 1985.

PERELLÓ, Rafael, *Escultores contemporáneos en Mallorca*, Palma, Imprenta Mossèn Alcover, 1973.

QUEROL, Leopoldo, "La personalidad de Antonio Torrandell" a *Día de Baleares*, Palma, 18 d'abril de 1982.

QUETGLAS, Andreu, "Concierto con motivo del 80 aniversario de la fundación de l'Orfeo Harpa d'Inca" al diari setmanal *Dijous d'Inca*, número 1360, 30 de març del 2000.

ROMERO, Justo, Falla. *Obra completa comentada*, Barcelona, Editorial Península, 1999.

RUIZ, Fernando, "La orquesta y los coros nacionales estrenan el requiem de Torrandell" a *Revista YA*, Madrid, dijous 4 d'octubre de 1984.

SADIE, Stanley, *Guía Akal de la Música*, Madrid, Ediciones Akal, 1994.

SOPEÑA, F., *Historia de la Música*, Madrid, Editorial Epesa, 1978.

TORRANDELL, Bernardo, *Antonio Torrandell: músico contemporáneo*, Palma de Mallorca, 1999.

TUR MAYANS, Pius, "El Requiem de Torrandell, vida eterna de un gran artista" al diari *Última Hora*, Palma, dijous 22 d'abril de 1999.

TUR MAYANS, Pius, *Reflexiones sobre la educación musical*, Barcelona, Universidad de Barcelona, setembre de 1992.

VALLS, M., *Diccionario de Música*, Madrid, Editorial Alianza, 1985.

VALLS, M., *La Música en el món d'avui i altres assaigs*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1971.